

6. Смаль-Стоцький С.Й. Буковинська Русь: Культурно-історичний образок / С.Й. Смаль-Стоцький // Руська Рада. –1897 – 295 с.

7. Українці в світі. Смаль-Стоцький Степан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainians-world.org.ua/peoples/1811cd09a1b2ce1c/>.

8. Шоліна Т.В. Педагогічні ідеї, освітня та громадська діяльність Степана Смаль-Стоцького / Т.В. Шоліна // Наукова скарбниця освіти Донеччини : наук.-метод. журн. – 2011. – № 1. – С. 39–41.

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «КАПІТАЛ»: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

ESSENCE OF THE CONCEPT OF «CAPITAL»: HISTORICAL ASPECT

У статті досліджено розвиток наукових поглядів на зміст поняття «капітал». Систематизовано трактування капіталу в різних економічних школах. У ході ретроспективного аналізу було встановлено, що розширення сфери застосування даної економічної категорії приводило до втрати функціонального навантаження її змістовного наповнення. Найяскравіше даний процес спостерігався за часів зародження та розвитку «економічного імперіалізму», коли було впроваджено такі нові економічні категорії, як «соціальний» та «людський капітал».

Ключові слова: капітал, соціальний капітал, людський капітал, інтелектуальний капітал, нова економіка.

В статье исследовано развитие научных взглядов на содержание понятия капитал. Систематизированы трактовки капитала в различных экономических школах. В ходе ретроспективного анализа было установлено, что расширение сферы применения данной экономической категории приводило

к потере функциональной нагрузки ее содержательного наполнения. Наиболее ярко данный процесс наблюдался во времена зарождения и развития «экономического империализма», когда были внедрены такие новые экономические категории, как «социальный» и «человеческий капитал».

Ключевые слова: капитал, социальный капитал, человеческий капитал, интеллектуальный капитал, новая экономика.

The article investigates the development of scientific views on the meaning of the Capital. Interpretation of capital in different economic schools is systematized. During the retrospective analysis it was found that expansion scope of implementing the economic category resulted in the loss of the functional load of its meaningful content. Most clearly the process was observed within the period of its formation and development of «Economic Imperialism», when such new economic categories as «Social» and «Human Capital» were introduced.

Key words: capital, social capital, human capital, intellectual capital, new economy

УДК 330.332.2

Йолтуховська О.Ю.

к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту
Ужгородський національний університет

Постановка проблеми. Із розвитком науки трансформуються не тільки об'єкти її досліджень, але й змінюються підходи до змістовного наповнення понятійно-категоріального апарату. Найзначніші зміни відбулися в розумінні поняття «капітал», яке взаємообумовлює більшість відносин між суб'єктами різних рівнів. Протягом багатьох років «капітал» сприймається як складна та неоднозначна категорія, історичне становлення якої відображає процес розвитку суспільства. Однак нового значення дана категорія набула лише в період становлення та розвитку ринкових відносин, коли все частіше говорять про людський та інтелектуальний капітал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані із дослідженням сутності поняття «капітал», висвітлені у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких: Агапова І.І., Базилевич В.Д., Богачева Г.Н., Балабанов І.Т., Давидова Н.М., Югас Е.Ф., Юхименко П.Л., Брігхем Є.Ф., Катан Л.І., Клименко С.М., Крамаренко Г.О., Подольська В.О., Селезньов В.В., Сисоев С.А. та ін. Проте з розвитком економіки виникає необхідність в уточненому формулюванні понять, які б відповідали реаліям сьогодення.

Постановка завдання. Дослідити й узагальнити розвиток наукових поглядів на зміст поняття «капітал» та виділення категорії «людський капітал».

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи підходи до трактування поняття «капітал» у стародавніх країнах, варто зазначити, що з переходом до рабовласницького способу виробництва, засобом праці стає людина, адже рабство – перша і найбільш груба форма експлуатації людиною людини [1, с. 26]. Тобто в ті часи рабовласник володів капіталом, до складу якого входили й раби. Але пригноблене та ганебне ставлення до них не дає змоги на даному етапі говорити про виділення категорії «людський капітал» [2, с. 16].

Економічна думка античності набула подальшого розвитку і завершення у Стародавньому Римі, проте в ті часи не відбулося появи нових постулатів стосовно економічної категорії «капітал». Лише багато століть потому із формуванням політичної економії як науки кожна школа вважала за обов'язок провести науково обґрунтовану систематизацію категорій.

За доби Середньовіччя більшість наукових постулатів ґрунтувалися на вченнях Аристотеля,

які отримали назву «догми Аристотеля». Їх вплив спостерігається і в економічних поглядах Ф. Аквінського. Наслідуючи грецького мислителя, він також розділив багатство на два види: природне (продукти натурального господарства) та штучне (золото, срібло).

Однією з найхарактерніших особливостей тлумачення поняття «капітал», яке зародилося ще в античні часи та зберігалось у добу Середньовіччя та знайшло відображення в багатьох економічних школах, було те, що під капіталом розуміли лише певну грошову суму, яка надається в кредит та приносить процент [4, с. 27]. Безумовно, на сучасному етапі розвитку дане поняття трактується більш широко. Проте тогочасне трактування даної економічної категорії зберігалось аж до середини XVIII ст., коли у Франції зародилась школа фізіократів, яка вперше здійснила більш глибоке дослідження капіталу.

Ще однією характерною особливістю економічних поглядів доби Середньовіччя було формування їх під впливом християнської ідеології. Зокрема, той же Ф. Аквінський стверджував, що, надаючи гроші в позику, кредитори вимагають відсоток як платню за час, що надається їм позичальнику. Проте він не є володарем даного блага, а саме часу, за надання якого він вимагає винагороди [3]. Середньовічні філософи взагалі вважали, що лихвар не потрібний суспільству, оскільки не дає йому необхідних для життя речей.

Вплив християнської ідеології, а саме ідеї рівності, проявилось і в закликах до відмови від приватної власності та виконання всезагального обов'язку працювати. Відповідно до традицій християнства, праця у Ф. Аквінського отримала позитивну оцінку і визнавалась як діяльність, необхідна для життя. Проте парадоксальним є те, що, слідуючи поглядам Аристотеля, він відкидає ідею рівнозначності всіх видів праці та розглядає фізичну як рабське заняття.

У той період у Західній та Центральній Європі утворилася нова соціально-економічна система, яка отримала назву «феодалізм» [5, с. 90]. Радянські вчені трактували феодалізм як другу суспільно-економічну формацію, засновану на експлуатації людини людиною [1, с. 31]. І це дійсно є так, адже за даної системи вся земля була розподілена між феодалами, під владу яких підпадали й пені селян, змушених на них працювати. Тож отримувати прибуток від своєї діяльності був у змозі лише феодал, а селянин, у певному розумінні, виступав для нього засобом отримання цього прибутку, тобто джерелом багатства. На даному етапі еволюції економіки рано говорити про утворення такої економічної категорії, як «людський капітал», і тим паче «інтелектуальний капітал», адже феодал привласнював продукти, створені фізичною працею селянина, а ніяк не його інтелектом.

Перше найглибше дослідження категорії «капітал» було проведено фізіократами. На відміну від меркантилістів фізіократи під капіталом частіше всього розуміли авансовані в торгівлю гроші, у сфері виробництва – ототожнювали капітал із засобами виробництва. Під капіталом вони розуміли засоби сільськогосподарського виробництва, які є найбільш наближеними до природи. Фізіократи також одні з перших поділили капітал на основний та оборотний. Тобто із зародженням та розвитком їх школи відбулось розширення розуміння категорії «капітал», а саме трактування її не лише як певної кількості грошових коштів, але й як виробничих засобів.

Подальший розвиток та уточнення поняття «капітал» відбувається в роботах класиків політичної економії У. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, Дж.С. Мілля. Одне з перших трактувань ідеї людського капіталу було помічено в «Політичній арифметиці» У. Петті. Саме ним уперше була висунута ідея першорядної цінності трудових навиків населення у національному багатстві країни.

А під самим капіталом представники класичної школи, зокрема А. Сміт, розуміли частину запасів продуктів, матеріалів і знарядь, від яких очікують одержувати дохід [6, с. 100]. Водночас учений уважав, що капітал не існував за умов раннього примітивного суспільства і з'явився в результаті первісного нагромадження, яке він пов'язував винятково з працелюбністю та бережливістю окремого індивіда. Аналізуючи капітал як запаси, що необхідні для продовження виробництва, А. Сміт розділив його на основний та оборотний та вказав на те, що їх співвідношення є неоднаковим у різних галузях виробництва. Крім того, він указував на значення «набутих і корисних здібностей усіх жителів або членів суспільства», тобто продовжував розвивати започатковану ідею У. Петті, прирівнюючи знання, здібності, навиків індивідуума до інших видів капіталу за значимість у процесі виробництва, що в подальшому виокремиться в окремий вид капіталу, а саме «людський».

Пізніше французький дослідник Ж.Б. Сей першим визначив категорію «людський капітал». На думку економіста, «людина не народжується з тими здібностями і силами, які були б достатніми для виконання навіть найлегшої роботи. Ці здібності і сили можна розглядати як капітал, який утворився щорічним нагромадженням і послідовним збільшенням витрат на його виховання» [5, с. 242].

Д. Рікардо визначав капітал як провідний фактор розвитку продуктивних сил суспільства, частину багатства країни, яка використовується у виробництві та складається з їжі, одягу, інструментів, сировини, машин, – усього необхідного для того, щоб привести в рух працю. На відмінну від А. Сміта він трактував капітал поза історично, стверджуючи, що знаряддя праці первісної людини також є капіталом.

Своєю чергою, Дж.С. Мілль, трактував капітал як раніше нагромаджений матеріалізований продукт праці, але зазначав, що він є продуктом заощадження, тобто утримання від теперішнього споживання заради майбутньої користі [5, с. 260].

Вважаємо, що найбільший вклад у розвиток категорії «капітал» зробив К. Маркс та його послідовники. У певному розумінні, вони першими перенесли капітал і на соціальну сферу взаємовідносин, тобто надали йому соціально наповненого змісту й відобразили його кругообіг у процесі виробництва.

Джерелом зростання капіталу за К. Марксом є праця: капіталіст привласнює додану вартість, створену працівником, і спрямовує її на приріст капіталу. Незалежно від того, купецьким, лихварським або виробничим є капітал, він є засобом експлуатації працівника. Відносини з приводу власності на засоби виробництва та інститути, їх закріплюючи, формують каркас капіталістичної системи. Категорія «капітал» з економічної перетворюється на соціальну [6, с. 100].

Не залишився без уваги К. Маркса і людський капітал. У своїй роботі «Капітал» він говорить про «корисну працю», витрачену протягом року [7, с. 131].

Прагнучи виявити сутність основних економічних категорій, вивести загальноекономічні закони, «маржиналістська революція», здійснена в 70–80-ті

роки XIX ст. У Джевансом, Л. Вальрасом, К. Менгером, сфокусувалась на наукових дослідженнях проблем ефективного розподілу обмежених ресурсів, максимізації прибутку фірмою [6, с. 100]. Австрійська школа маржиналізму отримала назву «суб'єктивно-психологічної», оскільки в основу теоретичних досліджень було покладено суб'єктивні фактори: індивідуальна оцінка корисності, зіставлення вигод і втрат, очікування тощо. Засновником даної школи був австрійський учений К. Менгер. Розроблена ним теорія граничної корисності в подальшому знайшла розвиток у працях його послідовників Ф. Візера та Е. Бем-Баверка. Зокрема, останній капіталом уважав «...все, що ми отримуємо у процесі виробництва, є результатом дії двох елементарних продуктивних сил: природи і праці...» [5, с. 465]. Вчений уважав, що всі необхідні блага виробляються за допомогою двох виробничих сил (сили людини і природні сили), а капітал є лише проміжним продуктом, що може й не застосовуватися у цьому процесі [5, с. 465]. Він звернув увагу на те, що за умов використання капіталу досягається більший результат, ніж за умов безпосереднього виробництва, проте час від затрати праці до споживання блага стає більшим. А порушуючи питання походження капіталу, Е. Бем-Баверк дійшов висновку, що він є одночасним результатом заощадження і виробництва.

Таблиця 1

Розвиток наукових поглядів на зміст поняття «капітал»

№ з/п	Період	Країни, напрям учення, представники	Економічне трактування капіталу
1	Початок XVIII ст.	Школа меркантилістів	<i>Капітал</i> ототожнюється з певною сумою грошей. $G - G'$ – гроші, що породжують гроші, – формула капіталу.
2	Середина XVIII ст.	Франція, школа фізіократів (Ф.Кене)	<i>Капітал</i> – засоби сільськогосподарського виробництва, яке є найбільш наближеним до природи. Поділили капітал на оборотний та основний.
3	70-ті роки XVIII ст.	Англія, класична політекономія (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж.С. Мілль)	<i>Капітал</i> – засоби, що використовуються у виробництві для отримання прибутку; провідний фактор розвитку продуктивних сил суспільства, частину багатства країни; раніше нагромаджений матеріалізований продукт праці.
4	XIX ст.	Німеччина, марксизм (К. Маркс)	<i>Капітал</i> – це соціально-економічна категорія; вартість, що збільшується із застосуванням найманої праці; це сутність, що проявляється в русі, проходить три стадії свого існування (грошову, виробничу, товарну).
5	70-ті роки XIX ст.	Австрія, суб'єктивізм (К. Менгер, Е. Бем-Баверк)	<i>Капітал</i> – похідна сутність від початкових категорій – праці та землі; похідний фактор виробництва; проміжний продукт виробництва.
6	90-ті роки XIX ст.	Англія, неокласична школа (А. Маршал)	Спостерігається два підходи до сутності капіталу на рівні макро- і мікроекономіки. На рівні макроекономіки <i>капіталом</i> є сукупність засобів виробництва, що забезпечена ресурсами праці та землі. На рівні мікроекономіки – це частина багатства власника, що може бути ним використана для отримання доходу.
7	30–40 роки XX ст.	Англія, США, кейнсіанство (Дж.М. Кейнс)	<i>Капітал</i> – це багатство, здатне приносити дохід.
8	XX–XXI ст.	Німеччина, Австрія, новітня школа (Й. Шумпетер)	<i>Капітал</i> – це «фонд купівельної сили», за рахунок якого придбаються засоби виробництва для використання з метою якісного розвитку суспільства. Функція капіталу – забезпечення технічного, технологічного, суспільного прогресу у часі.

З 90-х років XIX ст. в економічній історії провідними є погляди представників неокласичних напрямів. Неокласики виділяли два підходи до сутності капіталу. На макрорівні капіталом вони називали всю сукупність засобів виробництва, що забезпечена ресурсами праці та землі, а на мікрорівні до капіталу вони відносили частину багатства власника, яка може бути ним використана для отримання доходу.

На особливу увагу заслуговує точка зору А. Маршала, що здібності людини як засоби виробництва однаково важливі, як і будь-який інший вид капіталу [5, с. 481]. Тобто він продовжує розвивати ідеї, започатковані У. Петті та А. Смітом, відмічаючи роль людського капіталу у сукупному процесі продукування доданої вартості.

У 30-ті роки XX ст. Дж.М. Кейнс, досліджуючи проблему економічної кризи в США, розглядає сутність капіталу на макрорівні. Вчений вважає капіталом багатство, здатне приносити дохід. Проте поглибленого аналізу даної економічної категорії Кейнс не здійснював, і наведене поняття є доволі абстрактним.

Представники «новітньої школи», зокрема Й. Шумпетер, аналізують капітал як «фонд купівельної сили», за рахунок якого придбаються засоби виробництва для використання з метою якісного розвитку суспільства.

Отже, економічна категорія «капітал» завжди була у центрі уваги науковців. Систематизація її трактування різними економічними школами наведено в табл. 1.

Починаючи з кінця 80-х років XX ст. в економічному житті світу відбулася низка змін. Зокрема, майже всі сфери людського життя були досліджені повною мірою. Усвідомлення вченими того, що всі вони між собою пов'язані спільною метою – задоволення потреб людини, науковці почали розширювати своє бачення тих чи інших економічних категорій, процесів. Тобто почали вести дослідження в напрямі поєднання різних сфер людського життя. Зокрема, намагалися знайти спільні та взаємообумовлюючі фактори, наприклад між економічною та соціальною сферами життя людини, тобто розширити значення тих чи інших економічних категорій, адаптувати їх та використовувати з погляду соціології; віднайти в них ознаки інших сфер застосування.

Безперечно, цей процес не залишив осторонь й одну з головних економічних категорій – «капітал». Зокрема, значну «осоціалізацію» даної категорії зробив французький соціолог П. Бурдьє, який установив, що влада, становище людини в суспільстві визначаються обсягом і структурою накопиченого їм капіталу в різних формах – культурній, соціальній, символічній і економічній.

Вчений під культурним капіталом розумів ті переваги, які передаються елітами своїм дітям, що розширюють можливості їх соціальної мобільності. Культурний капітал – це сукупність знань, які

допомагають розшифровувати специфічні знаки і символи, необхідні для соціалізації індивіда в суспільстві [8, с. 2]. Своєю чергу, соціальний капітал П. Бурдьє визначив як сукупність норм, правил, зв'язків, які формуються під час взаємодії індивідів і засновані на довірі. Людина, надаючи яку-небудь послугу безкоштовно, вважає, що відносно неї, коли це буде необхідне, інша людина поступить так само [8, с. 2].

Однак більш ґрунтовне дослідження даної категорії здійснив Дж. Коулмен. Згідно з його трактовкою, соціальний капітал – це потенціал взаємної довіри та взаємодопомоги, який раціонально формується в міжособистісних відносинах: обов'язках і очікуванні, інформаційних каналах і соціальних нормах [9]. Соціальний капітал міститься в таких елементах громадської організації, як соціальні сітки, соціальні норми й довіра, що створюють умови для координації та кооперації заради взаємовигоди.

Широке використання категорії «капітал» в соціології стало можливо після виходу роботи Г. Беккера «Людський капітал» (1964 р.). Учений став основоположником напряму, що одержав назву «економічний імперіалізм», тобто трактування багатоманітних явищ соціального життя засобами економічної науки, у тому числі демографічних і соціологічних. Разом зі своїм колегою Т. Шульцом він став основоположником теорії людського капіталу, яка вивчає процес якісного покращання людських ресурсів, утворюючи один із центральних розділів сучасного аналізу пропозиції праці. З упровадженням даної теорії пов'язаний переворот в економіці праці. Найбільше значення мали: виділення «капітальних», інвестиційних аспектів у поведінці агентів на ринку праці; перехід від поточних показників до показників, що охоплюють весь життєвий цикл робітника; визнання людського часу як ключового економічного ресурсу [10].

Центральне місце в теорії людського капіталу належить поняттю внутрішніх норм віддачі. Вони будуються по аналогії з нормами прибутку на капітал і дають змогу оцінювати ефективність людських інвестицій, передусім в освіту і виробничу підготовку. Норми віддачі виступають як регулятор розподілу інвестицій між різними типами і рівнями освіти, а також між системою освіти в цілому і рештою економіки. Високі норми віддачі свідчать про недоінвестування, низькі – про переінвестування. Представники «чикагської школи» (М. Блауг, С. Боулс, Й. Бен-Порэт, Р. Лэйард, Дж. Псахаропулос, Ф. Уэлч, Б. Чизвик) виділяють приватні і соціальні норми віддачі. Перші вимірюють ефективність вкладень із погляду окремих інвесторів, другі – із погляду всього суспільства [10].

Відзначимо, що ідеї, закладені в теорії людського капіталу, викликали серйозні зміни в економічній політиці держав світу, зокрема у США. Завдяки їй змінилося відношення суспільства до

інвестицій у людський капітал, які можуть здійснюватись через оплату праці, розмір якої виступає основним фактором повноцінного відтворення даного різновиду капіталу. У них навчилися бачити інвестиції, що забезпечують виробничий, причому довготривалий по своєму характеру, ефект. Це, своєю чергою, обумовлює необхідність теоретичного обґрунтування положень соціальної політики на мікро- та макрорівнях.

На початку 90-х років ХХ ст. світова економіка країн перейшла до свого нового рівня розвитку, який отримав назву «нова економіка». Якщо говорити про передумови такого переходу, то вважаємо, що головною з них є усвідомлення науковцями, що не грошові кошти, не устаткування є першочерговим джерелом нової вартості, а саме знання, навички, розум виступають її головним фактором, у тому числі джерелом національного багатства.

Наприкінці 90-х років ХХ ст. всі компанії, що були пов'язані зі створенням продукції у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, передусім в Інтернет, демонстрували стрімке зростання їх капіталізації порівняно з представниками традиційних галузей. Це і стало умовою виникнення «нової економіки», яка відрізнялася від традиційної передусім стрімкими темпами приросту біржових котирувань її суб'єктів, капіталізації акцій компанії, а також почала реально відображати суб'єктів та об'єктів інформаційного суспільства [11, с. 55].

Головною особливістю сучасного розвитку економіки є становлення суспільства та економічних процесів, що ґрунтується на новому факторі виробництва – інтелектуальному потенціалі. І на сьогодні світова Промислова економіка поступається місцем Інтелектуальній. При цьому найбільшою рухомою силою стає сила ідеї. Світовий досвід свідчить, що в економіці, яка ґрунтується на ідеї, а не на фізичному капіталі, різко зростає вірогідність реалізації успішних проривів. Новий тип економіки стимулює отримання достатньо високих прибутків на базі малого капіталу та невеликої кількості працівників.

«Нова економіка» включає в себе й інформацію, що починає застосовуватися як капітал. Тож варто сказати, що із заміщенням праці знаннями, а саме переходом від чисто технічних навичок до інтелектуальних, відбувається й перехід до «нової економіки».

Перехід до нового етапу розвитку, безумовно, спричиняє трансформацію понятійно-категоріального апарату, який вимагає становлення уніфікованого трактування та уникнення неконвенційності, зокрема, таких економічних категорій, як «інтелектуальний капітал», «інтелектуальна власність», «інтелектуальний потенціал». Проте найбільш важливим та першочерговим виступає трак-

тування саме категорії «інтелектуальний капітал», адже вона є першоосновою для всіх інших.

Висновки з проведеного дослідження.

У процесі трансформації економічних систем і, як наслідок, еволюції економічної науки в цілому відбувалася й зміна її категоріального апарату. Найбільшої мімікрії зазнавала така економічна категорія, як капітал. У ході ретроспективного аналізу було встановлено, що розширення сфери застосування даної економічної категорії привело до втрати функціонального навантаження її змістовного наповнення. Найяскравіше даний процес спостерігався за часів зародження та розвитку «економічного імперіалізму», у руслі якого було впроваджено такі нові економічні категорії, як «соціальний» та «людський капітал».

Напрямом подальших досліджень може бути з'ясування сутності категорій «людський капітал» та «інтелектуальний капітал», їх вдосконалення та детальне висвітлення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Политическая экономия. Капиталистический способ производства / Под ред. Н.С. Андреева, М.П. Воробьевой, А.Ф. Ковалевой и др.]. – М. : Мысль, 1967. – 431 с.
2. Корнійчук Л.Я. Історія економічних учень : [підручник] / Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко, А.М. Поручник. – К. : КНЕУ, 2001. – 564 с.
3. Агапова И.И. История экономической мысли / И.И. Агапова. – М. : Эксмо, 1998. – 248 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/agap/.
4. Богачева Г.Н. О многообразной трактовке категории «капитал» / Г.Н. Богачева, Б.А. Денисов // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 1. – С. 13–35 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.cfin.ru/press/management/2000-1/02.shtml>.
5. Історія економічних учень : підручник / За ред. В.Д. Базилевича ; 2-ге вид., випр. – К. : Знання, 2005. – 567 с.
6. Сысоев С.А. Эволюция категории «капитал» / С.А. Сысоев // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2005. – Вип 89–3. – С. 100–103.
7. Маркс К. Капитал Т. 2 / К. Маркс // Критика политической экономии. – М. : Издательство политической литературы, 1984. – 596 с.
8. Бурдьё П. Социология политики / П. Бурдьё ; пер. с фр., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
9. Coleman, J. S. Social capital in the creation of human capital / J. S. Coleman // American Journal of Sociology. – 1988. – № 94. – P. 95–120.
10. Капелюшников Р.И. Теория человеческого капитала / Р.И. Капелюшников [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://libertarium.ru/libertarium/10624.html>.
11. Экономическая теория на пороге XXI века: Неэкономика / Под ред. Ю.М. Осипова, В.Г. Белопецкого, Е.С. Зотовой. – М. : Юрист, 2001. – 624 с.